
Z historie konstrukcí ekonomických cyklů

Jiří Stehlík

Problematika (makro)hospodářských cyklů, výkyvů, kolísání, fluktuací, konjunkturních vln apod. je neobyčejně zajímavá a pomáhá vysvětlit i řadu jiných ekonomických otázek. Má rovněž významné prognosticky politické aspekty, včetně mezinárodní roviny. Nejvíce se myšlenky o cyklickém vývoji hospodářství rozvíjely v první polovině našeho století, hlavně ve dvacátých a třicátých letech. Přesto ještě v roce 1955 mohl italský historik zabývající se ekonomickými vědami o příslušných koncepcích napsat: „*Teorie konjunkturních fluktuací je v současné době natolik středem všech problémů, které znepokojují ekonomy, že není možné dát úplnou bibliografii k této otázce. Touto otázkou se zabývali všichni současní autoři.*“¹

Nyní již doba nejjintenzivnějšího rozmachu takovýchto úvah přece jen minula a toto téma se v klasickém duchu již příliš nerozvíjí. Objevila se však jiná znepokojení v „příbuzném“ směru. Já se domnívám, že jde mj. i o ta, která se vztahují k perspektivní nutnosti hmotné saturostacionarity ekonomiky z důvodu neschopnosti zajistit na (objemově a povrchově) ohraničené planetě Zemi „věčný růst“. Předponu „saturo-“ dávám ke slovu stacionarita proto, že předpokládaná budoucí výroba – spotřeba hmotných statků a služeb se bude podle mého názoru týkat početně stabilizovaného obyvatelstva, kryjícího své materiální požadavky na uspokojivé, ale nezvyšující se úrovni.

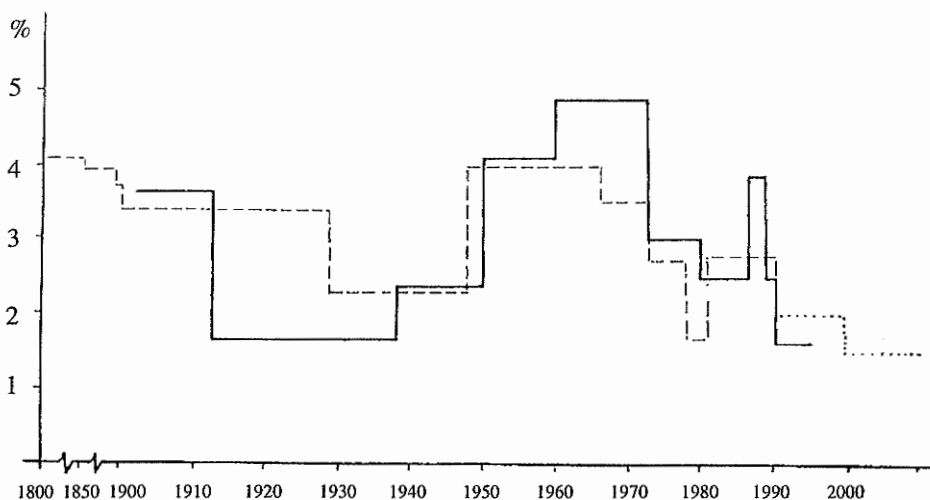
Vysvětlování hospodářských výkyvů se postupně stalo jedním z východisek např. teorie dynamické rovnováhy a nepřímo právě i jedním z pramenů stále aktuálnější hypotézy ekonomické saturostacionarity, jež má ovšem také svou historii. O sekulární tendenci rozvinutých zemí k materiálně stagnujícímu hospodaření jsem psal v jiných pracích.² Zde jsem mj. poukázal na to, že v hospodářsky rozvinutých zemích existuje ve 20. století vlastně jen jeden zcela uzavřený dlouhodobý cyklus. Ten je vymezen maximálními tempy vzestupu hrubého domácího produktu před první světovou válkou, hlubokým propadem dynamiky ve dvacátých a třicátých letech a novým vzestupem temp v letech 1948–1973. Následný vývoj je podle mého názoru charakterizován soustavným snižováním meziročních přírůstků produktu a může být zahájením nové dlouhé vlny, ale – což je pravděpodobnější – nemusí (viz graf na násl. straně).

V grafu je zachycen pohyb temp růstu hrubého domácího produktu vyspělých zemí (zvláště USA) jako několikaletých průměrů, přičemž v případě období první světové války a meziválečných let takovýto průměr skryl i záporná tempa. Cyklický vývoj lze samozřejmě vyjádřit i v absolutních hodnotách hrubého domácího produktu.

Podle názoru autorů nejrozšířenější západní učebnice ekonomie – P. Samuelsona a W. Nordhause³ – existovala např. ve Spojených státech velká deprese (1929–1933), vystřídaná hospodářským růstem až do roku 1944 (s určitým snížením v době přezbrojování armády v letech 1937–1938), poté následovala poválečná rekonverze (1945–1946), dále vzestup až do prvního ropného cenového zlomu (1973) a následující pokles.

Nelze se divit, že někteří badatelé, zabývající se problematikou potřeby materiální saturostacionarity výroby – spotřeby (formování těchto názorů jsem nastínil v jiné práci⁴), se ve svých výkladech dostávali právě až na pomezí otázek nerovnoměrného vývoje ekonomiky nebo obráceně. Shodou okolností česká autorka N. Moskovská již ve třicátých letech

Průměrná roční tempa hospodářského růstu rozvinutých zemí a Spojených států v letech 1900 (1800) až 1995

Poznámka: Tečkami je znázorněn můj odhad do budoucna.

(poněkud unáhleně) tvrdila, že to, co prožíval (západní) svět za velké hospodářské krize, není žádná poklesová fáze dlouhé cyklické vlny, ale prostě úpadek kapitalismu, po němž už nenastane nový rozkvět tržního systému.⁵ Podobně polská ekonomka A. Jabłońska, která se věnuje konjunkturální problematice, příznačně nazvala jednu z kapitol své publikace *Sekulární stagnace či změna rozvojového trendu*.⁶

Kapitalistický řád zaznamenal svou nejméně úspěšnou epochu až po poválečné hospodářské rekonstrukci, tj. po přechodu válečné ekonomiky na mírovou (v západní Evropě a v Japonsku, eventuálně i v USA). Jeho stoupenci získali potvrzení svých teorií zvláště v ekonomicky dynamických padesátých, ale zejména v šedesátých letech a na počátku sedmdesátých let (a poté v době rozpadu „evropského socialismu“ na začátku 90. let).

Hypoteticky však obě výše zmíněné ženy formulovaly problém výstižně. Bylo jen otázkou času, kdy se požadavek hmotné saturostacionarity vyspělých ekonomik nastolí zcela objektivně. V podmínkách omezenosti zeměkoule nebude moci – jak se domnívám – existovat takovýto ekonomický systém tržní povahy navždy, protože odpadnou jeho základní doprovodné znaky – trvalý hospodářský růst a dosahování (maximálního) zisku. Přitom neoddiskutovatelným faktem přirozeně zůstává skutečnost, že kapitalismus západního stylu zatím jako jediný dokázal výrobní síly ve světě rozvinout natolik, že u něho mohla být poprvé nastolena potřeba vytvoření saturostacionárního hospodářství.

U koncepce ekonomických cyklů jde především o hledání jejich vnitřních, eventuálně i vnějších příčin, nikoli tedy o hodnocení zevních podmínek hospodářských procesů. Pro hypotézu saturostacionarity mají samozřejmě význam jen cykly dlouhodobé, i když hlavně o nich např. C. Napoleoni pochyboval a usuzoval, že se na jejich vzniku nejspíše podílejí vlivy cizí hospodářským mechanismům (za iniciátory dlouhodobých vln jsou většinou považovány exogenní síly).⁷

Problémovým okruhem cyklického vývoje ekonomiky se implicitně zabývali již národohospodáři v 19. století, mj. i K. Marx. Podle jeho názoru vznikají krize proto, aby překonávaly rozpory vznikající mezi poklesem míry zisku, vyvolávaným rozvojem produktivní síly práce, a vlastním rozvojem této síly.⁸ Prvním autorem, který se otázkám cyklů speciálně věnoval, byl A. Helphand (Parvus),⁹ který si povšiml, že kolísání toho druhu mají delší a kratší rozměr. V historii zkoumání hospodářských pohybů zaujímají významné místo

rovněž práce W. Personse a Ch. Bullocka v Harvard Committee on Economic Research (1917). Tito autoři rozdělili uvažované pohyby na:

- 1) základní (sekulární trend),
- 2) sezónní kmitavý pohyb (sezónní vlnění),
- 3) konjunkturální kmitavý pohyb (konjunkturální vlnění),
- 4) ostatní (náhodné) pohyby.¹⁰

Určitou roli při formulování koncepce cyklického vývoje sehrálo setkání amerických odborníků v roce 1922. Zde byl učiněn pokus přesněji definovat pojem cyklu jako „*trvalé střídání různých měřitelných v určitém pevném pořadí stanovených fází plus – minus odchylek, přičemž délka periody může být proměnlivá*“.¹¹

Na déle trvající výkyvy se více zaměřil až A. Spiethoff¹² a zejména S. de Wolff,¹³ který nevědomky soupeřil s Kondratěvovými myšlenkami,¹⁴ jehož jménem dlouhodobé cykly později nazval vynikající historik ekonomiky J. Schumpeter. Ředitel sovětského Institutu konjunktury N. Kondratěv, jeden z těch, které po odborné stránce přitahovaly nepravidelnosti hospodářského vývoje, byl nepochybně levicového zaměření (podobně jako Parvus, K. Kautsky, S. de Wolff, R. Luxemburgová, M. Tugan-Baranovskij, L. Trockij a další osoby se zájmem o konjunkturální cykly). Sledoval časový pohyb veličin hodnotových (zisky, mzdy, úspory, velkoobchodní ceny) a naturálních (výroba a spotřeba uhlí, surového železa a olova) v Německu, ve Velké Británii, ve Francii a v USA. Přitom stanovil tři velké vlny růstu a poklesu (1790–1851, 1844–1896 a 1890–). Toto vymezení cyklů převzali v zásadě i jeho následovníci, kteří je (do minulosti a budoucnosti) dále doplňovali. Badatelé vysloveně chybělo sledování časového pohybu nějakého syntetického ekonomického ukazatele (nejlépe hrubého domácího produktu nebo alespoň národního důchodu), neboť přesnější kvantifikace vrcholných národohospodářských agregátů nebyla v jeho době ještě solidně proveditelná.¹⁵

Kondratěv se domníval, že hospodářské cykly vyvolávají kapitalismu vlastní vnitřní příčiny, a to především změny velikosti disponibilního kapitálu. Kritizoval ty autory, kteří důvody výkyvu hospodářství spatřovali v kolísání ziskové míry, ve změnách techniky, v intenzitě prostorového šíření kapitalistického způsobu výroby, v důsledcích osvojování nových surovinových zdrojů, ale i ve válkách a v revolucích. Sám byl posuzován právě z těchto pozic, mj. i L. Trockým. Svě odpůrce obviňoval z toho, že zaměňují příčiny a následky. O saturacionaritě ekonomiky se však prakticky nezmiňuje.

E. Wagemann,¹⁶ ve dvacátých letech prezident německého Říšského statistického úřadu, provedl třídění hospodářských pohybů na:

A. neperiodické (spojité a nespojité, dále se dělicí na trvalé a přechodné), vyvolávané strukturálními změnami,

B. periodické (rytmicky vázané = sezónní kmitání; rytmicky volné = konjunkturální pohyb), způsobované vlastními konjunkturálními změnami.

Ekonomika je podle Wagemannova názoru živoucím organismem a hospodářská dynamika se má řídit organicko-biologickým principem. Zhruba osmiletý konjunkturální cyklus (odvozený z průzkumu německého hospodářství) se u Wagemanna skládá z deprese (nejnižšího stavu), vzestupu, vysoké konjunktury a klesání.

Vysvětlení konjunkturálních kolísání, které provedl Wagemann v největším dobovém evropském pracovišti zabývajícím se touto problematikou – v berlínském Institut für Konjunkturforschung –, je – jak se domnívám – dost sporné. Dlouhé vlny jsou podle jeho názoru demograficko-ekonomickým jevem (energickou a podnikavou generaci občas údajně střídá spořivá, opatrnická generace). Kolik takových změn však mohlo být během průmyslové éry (fekněme za 240 let) zaznamenáno? V této souvislosti jde především o laxnost k veřejným věcem a o určitou dekadenci na jedné straně a o utopení, které z těchto jevů nakonec vychází, na druhé straně. Rovněž Wagemannovy 150leté cykly mají převážně spekulativní povahu [léta 1750–1825 byla podle jeho názoru růstová, 1825–1900 poklesová, opakovaně pak 1900–1975 (a 1975–2050)]. Srovnáme-li tuto periodizaci s Kondratěvovou

a Schumpeterovou, zjistíme, že podle nich stačil přibližně ve druhé půlce minulého století proběhnout celý cyklus, stejně jako v předešlém padesátiletí. První polovina 20. století též nebyla hospodářsky dynamickou, ba naopak. Ve druhém půlstoletí byla pak zase pozorována velmi produktivní období.

Do koncipování teorie (krátkodobých = 3–4letých) ekonomických cyklů (USA) se nezávadně zapsal i W. Mitchell.¹⁷ Podle jeho názoru se tento cyklus skládá z fáze vypětí, kontrakce (= krize, tento termín ovšem autor odmítá), deprese a zotavení. Obdobné třídění použili mnohem později P. Samuelson a W. Nordhaus: vrchol – recese – dolní obrat (sedlo) – expanze.¹⁸

L. Dupriez¹⁹ interpretoval dlouhé cyklické vlny jako konglomerát krátkodobých výkyvů a zásadních technických zlepšení. Nemalou pozornost věnoval v této souvislosti proměnám hodnoty peněz, kolísáním objemu úvěrů, produkce zlata apod.

Základní prací o teorii hospodářských výkyvů je jedno ze Schumpeterových děl.²⁰ Je to relativně systematická a zobecňující studie historického a analytického zaměření s bohatou statistickou dokumentací. Vhodně navazuje na starší knihu tohoto amerického ekonomika rakouského původu²¹ a předchází jeho dalším význačným souhrnnějším publikacím.²² V této souvislosti je třeba konstatovat, že sekulárnímu vývoji ekonomik bylo v teoretické ekonomii bohužel vždy věnováno poměrně málo pozornosti a že Schumpeterova pojednání jsou vlastně výjimkou (v novější době respektuje dlouhodobost v ekonomice např. P. Samuelson). Časové formování hospodářství bývalo obvykle předmětem výzkumu specifických „dějin“, avšak „teorie“ na ně většinou nereflektovaly. Proto se různé teoretické sestavy stávaly dost povrchními, nepřiměřeně abstraktními, ale někdy zase až absurdně „aktuálními“ (chronocentrickými). Platí to jak z pohledů návazností na minulost, tak i pokud se týká promítání do budoucna. Neudivuje, že někteří ekonomové považují vědecké respektování perspektivy za zbytečné.

Podle Schumpeterova názoru existují tři druhy příčin cyklických kolísání:

- a) v poměru k podnikatelskému prostředí externí (bankovní zákonodárství, institucionální proměny, avšak i revoluce, války apod.),
- b) faktory ekonomického růstu (kapitálová akumulace, demografické změny),
- c) inovace.

Tento autor pokládá poslední kategorii za endogenního ekonomického činitele (což je jistě sporné tvrzení) a jednoznačně jí dává přednost. Schumpeterovi kritici jeho relativně složité konstrukce, při nichž jsou inovace iniciátorem technického a hospodářského pokroku, hodnotí jako jednostranné. J. Schumpeter určil tři dlouhodobé cykly, v podstatě shodné s Kondratěvovou klasifikací:

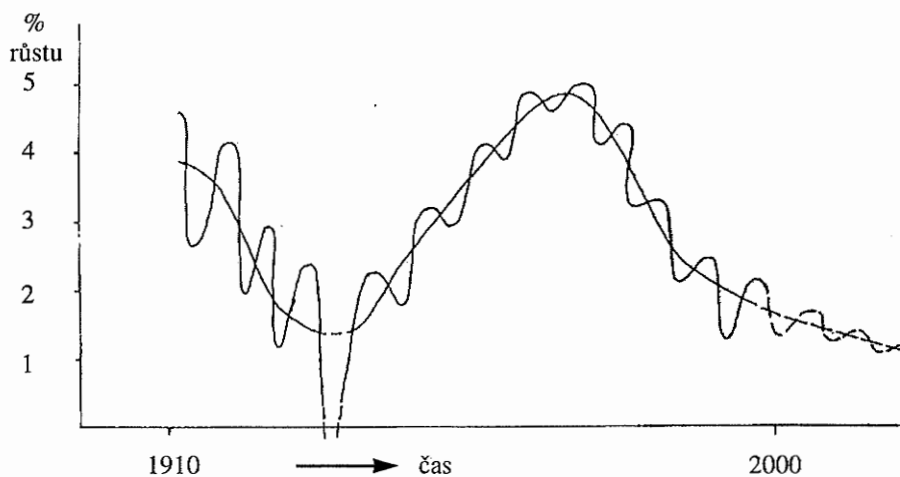
- 1) cyklus průmyslové revoluce (1787–1842),
- 2) cyklus buržoazní (1843–1897),
- 3) cyklus neomerkantilní (od roku 1898).

Třetí perioda měla při dodržení zhruba padesátileté frekvence skončit někdy v polovině 20. století. Badatel počítal s růstem (čtvrtého cyklu) již pro léta 1940–1970 a počátek sedmdesátých let se měl podle jeho názoru (podobně jako u jiného „konjunkturalisty“ – W. Sombarta) stát úvodem k fázi recesní. Čtyřicátá léta byla ovšem poznamenána válečným střetem, celkově se však tyto předpovědi obdivuhodně splnily. Formálními původci zásadního hospodářského poklesu se snad staly ropné šoky v roce 1973 a 1979.

První léta závěrečné dekadý našeho století jsou charakterizována pokračující dost hlubokou depresí, i když dobře zapadající do obrazu cyklického vývoje (s určitým zpožděním mj. i Schumpeterova). Jde tu opravdu o konec dalšího dlouhodobého cyklu, anebo „souběžně“ i o náznak (pokračujícího) směřování k systému saturostacionárního hospodaření? Já sám jsem na základě zařazení probíhajícího jevu do širších souvislostí přesvědčen o tom, že v současnosti již skutečně probíhá kvalitativně jiný proces, proces celkového útlumu nejrozvinutějších ekonomik světa, proces, který nebude mít určitě hladký průběh, třebaže může být ještě doprovázen novými krátkodobými a „zesláblými“, jakoby dozníva-

jíci konjunkturami, jak ukazuje následující graf. Obě „velké vlny“ v tomto grafu jsou zobrazením reálného vývoje hospodářství rozvinutých zemí z grafu na straně 115. Pokud se tato hypotéza potvrdí, čekají (nejprve vyspělý) svět velká překvapení ve směru tlaku na zcela zásadní změny uspořádání společenského systému (trhový řád bude bez svých neoddělitelných atributů – „růstu“ a „ziskovosti“ – postrádat své *raison d'être*).

Schematický vývoj růstových temp hrubého domácího produktu vyspělých zemí v letech 1890–2020

Schumpeterovy názvy tří cyklů vyvolávají rozpaky. První vlna se sice opravdu kryje s obdobím průmyslové revoluce v západní Evropě a částečně i v Severní Americe, ale termín „buržoazní“ u druhého cyklu je mnohem obecnější. Šlo tehdy spíše o prohlubování a šíření průmyslové revoluce a totéž se na vyšší úrovni týkalo také třetího cyklu. Čtvrtý cyklus by snad bylo možné nazvat cyklem vědecko-technické revoluce, byť její faktické výsledky se v posledním období neprojevují zcela přesvědčivě. I z tohoto důvodu se domnívám, že současná doba je již jiná a že výrobně silový potenciál už plně nevyužívá nejen z tradičních konjunkturálních hledisek, nýbrž že se významným stává rovněž trend celkového růstu produktivnosti.

Další Schumpeterovo třídění cyklů (jeden Kondratěv = šest Juglarů a jeden Juglar = tři Kitchinové) je – jak se domnívám – bezpředmětné. Jako přijatelný mi však připadá Schumpeterův závěr, že nepravidelný vývoj ekonomik vyvolávají v neposlední řadě technické (a technologické) proměny, koncentrující se do určitých období. „*Inovace, jejich bezprostřední i delší působení nebo reakce systému jsou celkovou příčinou všech pohybů, ačkoli různé druhy inovací a různé druhy působení hrají v jednotlivých pohybech rozdílnou úlohu.*“²³ Tento výrok se týká hlavně dlouhodobých cyklů. Rozhodující důvody existence střednědobých a krátkodobých vln většinou spočívají v příčinách fungování kapitalistického systému jako takového. Já se domnívám, že i (saturo)stacionární hospodářský pořádek bude – do důsledků dovedeno – „dítětem“ technicistního rozvoje, který by při pokračujícím vzestupu umožnil tak vysokou produkci užžitných hodnot, jež by se v podmínkách lidského života stala na zemském povrchu neudržitelnou právě z pohledu tohoto života.

Řadu teoretických disputací kdysi dlouhou dobu vyvolávala otázka, zda by i za socialismu měl hospodářský rozvoj probíhat nerovnoměrně. Socialistická soustava se mohla mnoha příčin iniciujících ekonomické cykly nepochybně vyvarovat a také to činila. Mám přitom na mysli příčiny objektivní, nikoli subjektivní (chybná rozhodnutí centrálních plánovacích orgánů), která sice vedla k nepravidelnostem v hospodářském vývoji, ale většinou

nikoli k cyklickým. Dlouhodobé výkyvy, způsobované technickými (technologickými) proměnami, by nicméně socialismus musel rovněž akceptovat. Historie socialistického hospodářství byla ovšem jen zhruba sedmdesátiletá a za tu dobu se (v Sovětském svazu) odehrála porevoluční konsolidace, světová válka (a poválečná rekonstrukce) a nakonec i sám kolaps (evropského) reálného socialismu. Proto se v sekulárním průřezu v podstatě nic jednoznačně vědecky prokázat nepodařilo. Vědecko-technickou revoluci, která udivujícím způsobem vyvedla tržní zřízení z řady tradičních problémů (nikoli z nezaměstnanosti), nedokázal reálný socialismus v Evropě uspokojivě využít, což bylo jednou z příčin obecné degenerace tohoto systému.

Za rozhodující iniciátory zrychlování a zvolňování akumulace kapitálu, která je příčinou dlouhých vln, E. Mandel²⁴ pokládal pohyby míry zisku. Přitom veličiny tohoto ukazatele podle jeho názoru závisejí na komplexní spolupůsobnosti více předpokladů, převážně exogenního původu. O koncepci saturostacionarity se však Mandel ani nezmiňuje. Jeho stanovisko, že by dlouhodobé cykly měly být sledovány v celosvětovém měřítku, je jistě zajímavé. Ekonomická i jiná rozdílnost mezi nejpokročilejšími a zaostávajícími zeměmi je však obrovská a také po stránce ekonomických cyklů obtížně slučitelná. (Na rozvojové země v současnosti připadá – v přepočtu na kupní sílu – již více než třetina světového produktu /např. v roce 1994 to bylo 39 %/ a některé z nich se díky mimořádné hospodářské dynamice dostávají do kategorie zemí středně vyvinutých!) Mandel si byl vědom toho, že nejlepší vypovídací schopnost mají vysoce zagregované ukazatele, a to zejména v měrné podobě (v přepočtu na jednoho obyvatele).

K tomu musím poznamenat, že většina výkladů cyklického vývoje se vztahuje (musí vztahovat) k relativně vyspělým zemím, pro něž existuje dostatek statistických údajů, které disponují rozvinutým tržním systémem a které jsou relativně i absolutně hospodářsky významné. Relativní (v přepočtu na jednoho obyvatele) úloha rozvojových zemí v ekonomice světa je stále nízká, ale spolu s tím, jak poroste jejich hrubý domácí produkt, musí se zvyšovat i váha těchto zemí. Do globálních veličin se začne více promítat jiný (opožděný) typ ekonomického vývoje. Tyto „součty“ budou potom „dvousložkově“ modifikované. Mé pojetí tendencí k hmotně saturostacionární ekonomice je logicky i empiricky registrovatelné právě na příkladu hospodářsky vyspělých zemí, které – jak se domnívám – mají k tomuto stavu již blízko!

G. Mensch²⁵ (podobně jako i další autoři orientovaní na zkoumání hospodářských cyklů) zdůrazňoval význam inovací pro sekulární cykly. Technicistní zlepšení vyššího řádu lze podle jeho názoru zjistit kolem roků 1764, 1825, 1886 a 1935. Koncem 20. století by prý měla nastat „mikroprocesorová revoluce“. Faktem je, že dynamická éra padesátých a šedesátých let sklízela často plody starších objevů a vynálezů, respektive jejich komplexu. Skutečné produkty vědecko-technické revoluce (např. komputerizace, lasery, mírové využití jaderné energie) se ovšem v dynamizaci výroby – spotřeby nějak viditelně neprojevíly (v nárůstu nezaměstnanosti však ano). Podle mého názoru proto k jakési podstatnější revitalizaci hospodářství rozvinutých zemí nedojde z důvodu jejich započatého přibližování k saturostacionárnímu stavu. Aplikace nových technik a technologií budou – jak se domnívám – v prvé řadě substitučního rázu (s významným přihlížením k ekologickým požadavkům) a budou orientovány spíše než na další a další produkci – spotřebu výrobků či služeb na zkracování pracovní doby, na kultivaci krajiny a zpočátku též na intenzivnější pomoc zaostávajícím zemím.

Důvody nerovnoměrného vývoje kapitalismu byly (a jsou) jak endogenní, tak exogenní povahy nejrůznějšího obsahu a projevují se komplementárně (proto je třeba je analyzovat). Každá z vln je do značné míry originální. Kromě již zmíněných pohnutek bývá jako příčina hospodářských cyklů uváděna kategorie podspotřeby (již Malthus, Sismondí, Marx a další), pohyby úřverů, technika kapitalistické produkce, institucionální a psychologické změny v rysech tržního řádu, princip akcelerace, rozdíl v hodnotách úspor a kapitálových investic, rozdílnosti mezi vývojem cen výrobních prostředků a spotřebních předmětů atd.

Každá teorie státních zásahů do ekonomiky (ještě před J. Keynesem, jehož hlavní dílo vyšlo v roce 1936) byla orientována na odstraňování nepříznivých důsledků živelného neboli také fluktuujícího hospodářského vývoje. Avšak anglický ekonom chtěl prostřednictvím státu ovlivňovat hospodářství permanentně, nikoli jen v kritických obdobích. Je pochopitelné, že se po fázi formulování a vysvětlování jakkoli problematického cyklického vývoje objevily snahy tento vývoj predikovat a nakonec i usměrňovat. Jeden francouzský historik ekonomie k tomu poznamenal: „Zdá se, že předvídaní a prevence výkyvů je dnes hlavní úkol hospodářské politiky. Je všeobecně známo, že anglosaské země žijí v obavách před případným opakováním »veliké deprese« třicátých let a dělají vše, aby se jí vyhnuly.“²⁶ A ještě: „Za posledních dvacet let [rozuměj zhruba v letech 1935–1955 – pozn. aut.] bychom snad nenašli jediného ekonomu, který nehledal a nenavrhoval metody prevence nebo zmenšení amplitudy ekonomických výkyvů.“²⁷ Rovněž plánování bylo na Západě v té době zjevné a postupně bylo doplňováno i dimenzí prognostickou, respektive futurologickou.

P. Samuelson a W. Nordhaus uvádějí, že průběh dlouhodobého cyklu ovlivňují války (v USA např. druhá světová, korejská a vietnamská), ale i přípravy na ně a poválečný „přerod“ ekonomiky, jakož i politické hospodářské cykly, energetické krize, politika daňových škrťů, těžko dostupných peněz, posuny k deficitům obchodní bilance, poklesy nezaměstnanosti, návraty inflace apod. Při vysvětlování teorie cyklického vývoje je podle jejich názoru třeba využívat princip akcelérátoru, multiplikátoru, interakce obou a další nástroje.²⁸

Předpokládám, že ke hmotně saturostacionárnímu ekonomickému systému dospějí vyspělé země ve formě závěrečné fáze posledního dlouhodobého cyklu (který se již nalézá v sestupné etapě), aby se v průběhu následujících let „vytratil“ – dozněl v podobě saturostacionarity. Tuto fázi jistě nebude možné – jak se domnívám – hodnotit jako stav negativní či přechodný, ale bude to jev pozitivní, nutný a trvalý, „externě“ vyvolaný tím, že zeměkoule neumožní permanentní vzrůst výroby – spotřeby hmotných statků. U nerozvinutějších zemí dozrají pravděpodobně podmínky saturostacionarity nejdříve (během několika desetiletí), ale v absolutní rovině budou plně akceptovány až v globálním (celozemském) měřítku (do konce 21. století).

Moderní tržní systém jako konkurenčně rozporný systém, v němž na sebe neustále narážejí zájmy a aktivity početné množiny ekonomických subjektů, se implicitně nemůže sám od sebe vyvíjet rovnoměrně. Stálá ekonomická rovnováha je nemyslitelná, kolísání je u něj zcela přirozené, i když se příslušné amplitudy zmenšují. Hospodářské výkyvy byly vždy v kapitalistické soustavě normální. Příslušná fluktuace nikdy nebyla levnou záležitostí, stejně jako projevy některých dalších vlastností tržního mechanismu (přebujelost peněžnictví, masová reklama, nadměrná osobní spotřeba majetných vrstev apod.). K vyrovnávání těchto záporných symptomů systému po ekonomické stránce ovšem dosud stačila jeho (měřeno fungováním reálného socialistického zřízení) pozitivita. Socialismus nedokázal dostatečně respektovat působení historicky nezbytné ekonomické subjektálnosti. Chyběla mu i (realizovatelná) demokracie a nedogmatické přístupy k řízení společnosti (např. vypracování objektivní teorie fungování hospodářství, náležité institucionální zajištění tohoto fungování, racionální personální politika, zavedení efektivních způsobů plánování, lepší využívání výpočetní techniky).

C. Napoleoni proto nikoli bezdůvodně napsal, že „nikdy se nepodařilo podat adekvátní teorii hospodářského cyklu“, ačkoli se jednotlivým autorům „podařilo vrhnout světlo na některé stránky cyklu a analyzovat je“. Přitom však jejich „vývodům chyběl teoretický rámec, v němž by mohly být jednotlivé elementy uspořádány v soustavu“.²⁹ E. James zase podotkl: „Připadá nám, že někteří ekonomové... nejenže nevidí v ekonomických výkyvech odchylky od stavu rovnováhy považovaného za normál (normální stav podle jejich názoru neexistuje) a téměř neuznávají pravidelné cykly, ale dokonce stále častěji odmítají mluvit o »hospodářském cyklu«. Raději a záměrně hovoří o »celkových pohybech«... nebo o »výkyvech«...“³⁰

Pokud určitá pravidelnost cyklických vln vůbec existuje (nebo kdy existovala), musí být přístup k teoretickému objasňování hospodářských výkyvů velmi komplexním počinem a jev sám je bezpochyby historicky dost proměnlivým a různotvárným. Přitom se uvádí, že svou periodicitu ztratila již v roce 1920 a že po druhé světové válce nebyla prakticky až do začátku 70. let (první ropná krize) žádná pozoruhodnější krátkodobá a střednědobá pulzace v hospodářství pozorována (tím by se dalo s jistým zpožděním vysvětlit i určité opadnutí zájmu o konjunkturální problematiku po roce 1955). Faktem zůstává, že se nejpronikavější světová ekonomická krize let 1929–1933 později neopakovala. Z toho vyplývá, že se z rozhodující části týkala hlavně západního kapitalistického systému a teprve přeneseně „světa jako celku“.

Tehdejší pokles světového produktu se odhaduje alespoň na 25 %, a odhlédneme-li od období let 1938 a 1939, již téměř nikdy se později absolutně nesnížil (válečné a několikaleťové poválečné poklesy v západní Evropě byly – kromě snad roku 1945 – kompenzovány obrovským hospodářským vzestupem Spojených států amerických a méně i Kanadou, Austrálií a Novým Zélandem). Teprve v roce 1991 se úhrnná produkce světa v absolutním měřítku zmenšila, a to ještě v neposlední řadě v důsledku enormních ekonomických problémů bývalých socialistických zemí. Z toho, že po třicátých letech nenastalo u komplexu vyspělých zemí nikdy absolutní snížení hrubého domácího produktu (a to ani v případě jednotlivých let), lze usoudit, že se tržní řád od té doby dokázal s vcelku nepříznivým cyklickým vývojem vyrovnávat. Avšak přes veškeré v posledních dvou desetiletích vykazované úsilí nebude – jak se domnívám – schopen změnit svůj trend k brzkému ustavení saturacíonárního stavu ekonomiky.

Předvídaní hospodářských cyklů nebude podle mého názoru napříště „spíše uměním než vědou“, jak míní P. Samuelson se svým druhem.³¹ Badatelé sice poznamenávají: „Čekají-li marxisté na zhroucení kapitalismu v jeho závěrečné kataklysmatické krizi, čekají marně. Divoké hospodářské cykly, které sužovaly kapitalismus v jeho raném období, byly již zkroceny.“³² Cyklický vývoj tržních ekonomik se jistě zmírní a druhá velká amplituda 20. století dozní ve století následujícím. „Kataklysm“ však podle mého názoru přijde odjinud – z vlivu omezenosti planety Země a z nemožnosti prodlužovat ekonomický růst a zisky z něj pocházející donekonečna! Jaké důsledky bude mít tento fenomén na zásadní transformaci globálního lidského společenství, včetně hospodářství, sociálního klimatu, mezinárodních vztahů atd., není již předmětem této stati.

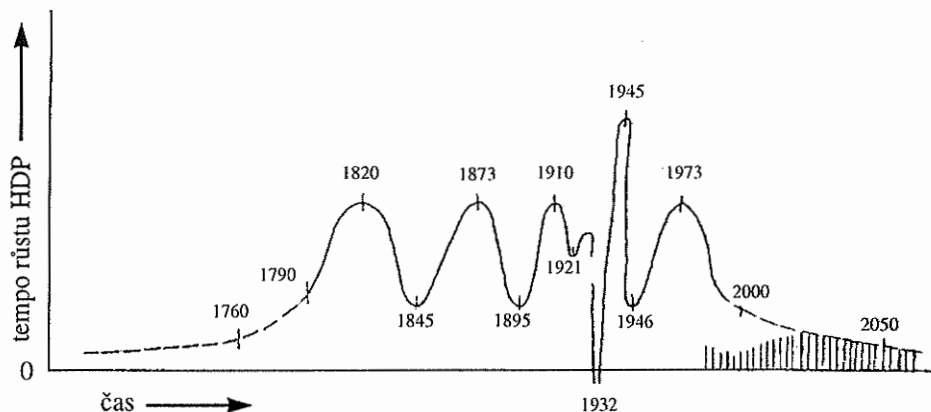
Na závěr své stati chci však prezentovat ještě zobecněný a velmi schematický náčrt velkých vln rozvoje hospodaření současných rozvinutých zemí, počínaje rokem 1790 a konče – jak předpokládám – zavedením hmotně saturacíonárního systému někdy kolem poloviny 21. století. Z grafu, k jehož sestavení jsem použil „průměry“ periodizací nesporných autorit v daném směru (J. van Golderena, N. Kondratěva, E. Mandela, J. Schumachera, A. Spiethoffa, J. Wagemana, S. de Wolffa), je patrné, že u pokročilých zemí jsme se mohli shledat se čtyřmi, respektive pěti makrocykly, přičemž ten případný čtvrtý měl specifickou podobu (můžeme jej nazvat kvazicyklem). Začal totiž velkým propadem s maximem v roce 1932, vedl ke značnému hospodářskému růstu za druhé světové války (nejvýraznější byl ve Spojených státech) a skončil v relativně velmi krátké době poválečné rekonverze let 1945 a 1946 (krizový vývoj 1929–1933 zde byl jakoby kompenzován hospodářským vzepětím první poloviny 40. let). Je to „cyklus“ vskutku zvláštní, protože při víceletých průměrech jsou oba jeho extrémy „vyrovnány“ a stávají se vlastně „součástí“ vzestupné fáze (1932–1973) následné makrovlny (viz graf na následující straně).

V grafu nejsou specifikovány (s výjimkou právě „čtvrté“ makrovlny) ani vrcholy, ani deprese. Je však možné říci, že horní kulminace v roce 1910 byla pravděpodobně nižší než vyvrcholení v roce 1973.

Existují samozřejmě (spekulativní) pokusy prodloužit registraci makrocyclů i před rok 1790. Např. citovaný Wageman počítal ještě s vlnami 1690–1730 a 1730–1790, avšak přihlédneme-li k tomu, že průmyslová revoluce byla ve světě (v Anglii) započata přibližně

Makrocykly temp hospodářského růstu vyspělých zemí světa

Poznámka: Šrafovaná plocha přírůstků hrubého domácího produktu představuje přímou výpomoc rozvojovým zemím, prostředky na nápravu výrazných minulých ekologických prohřešků apod. Přitom výrazné příspěvky zaostalejšímu světu (až do výše 10 % hrubého domácího produktu) by měly být podle mého názoru vytvářeny ze zdrojů získaných v důsledku provedení racionálních změn struktury tvorby produktu rozvinutých zemí, popřípadě by mohla nastat jistá dlouhodobější stagnace nebo „nízká vlna“ revitalizace hospodářské dynamiky za účelem pomoci rozvojovým zemím.

v roce 1760, nelze v předcházejících letech uvažovat o nějakém významnějším ekonomickém vzestupu (šlo maximálně o hospodářské výkyvy menšího rozsahu, ostatně těžko číselně vyjádřitelné).

Pokud se týká časových rozpětí horních inflexí, snad se postupně zmenšovaly (53, 37, 35 a 28 let – pokud u čtvrté veličiny předpokládáme cyklus 1945–1973), podobně jako vzdálenosti mezi depresiemi (55, 50 a 37 let, závěrečná vlna nebyla „uzavřena“). Poslední zaznamenaný makrocycklus skončí podle mé hypotézy někdy na začátku éry hospodářské stagnace (stationarity), tj. zhruba za padesát let. Samozřejmě se by to mohlo stát i o dost dříve, avšak soudím, že (snižující se) ekonomický růst vyspělých zemí se nějaký čas nadále udrží z důvodu určité setrvačnosti, přetrvávání některých „postradatelných produkcí“, pro nutnost intenzivní pomoci zaostalým zemím, pro nápravu velkých ekologických škod apod.

Čtvrtý, respektive pátý – podle mého názoru závěrečný – úbytek růstových temp (po roce 1972, v USA iniciovaný o málo dříve, neboť nejvyšší dynamiky hospodářství od roku 1945 bylo v této zemi dosaženo v období vietnamské války) stále v zásadě pokračuje; pokud by měla být v ekonomicky předních zemích světa nastartována nová makrovlna, muselo by se to stát již dnes (tj. ve druhé polovině devadesátých let), ale – jak se zdá – nic tomu zatím nenasvědčuje.

¹ Napoleoni, C.: Ekonomické myšlení dvacátého století. Praha 1968, s. 150.

² Viz Stehlík, J.: Filozofie trvale udržitelné lidské existence. Mezinárodní vztahy, 1/1995. Viz též Stehlík, J.: Hmotné perspektivy lidstva. Koniklec, Praha 1995. Viz rovněž Stehlík, J.: Budoucnost lidského společenství. Nakladatelství Karolinum, plánované vydání 1998.

³ Viz Samuelson, P., Nordhaus, W.: Ekonomie. Praha 1991, s. 212.

⁴ Viz Stehlík, J.: Z dějin saturostacionárního systému. In: Sociální souvislosti ekologické krize a jejího překonávání. II. díl. STUŽ – MŽP, Praha 1995.

⁵ Viz Jablonska, A.: Stagnacja sekularna kapitalizmu. Warszawa 1988, s. 241.

⁶ Viz tamtéž, s. 227 a násl.

⁷ Viz Napoleoni, C.: cit. dílo, s. 65.

⁸ Viz Marx, K.: Kapitál. Sv. III/1. Praha 1955, s. 276.

⁹ Viz Helpfand, A.: Die Handelskrise und die Gewerkchaften. München 1901.

¹⁰ Viz Pankraz, O.: Metody a organizace konjunkturního výzkumu. Praha 1937, s. 16.

¹¹ Tamtéž, s. 25.

¹² Viz Spiethoff, A.: Krisen. Handwörterbuch der Staatswissenschaften, 4/1923.

¹³ Viz de Wolf, S.: Prosperitäts- und Depressions Perioden. In: Der lebendige Marxismus. Festgabe zum 70. Geburtstag von K. Kautsky. Jena 1924.

¹⁴ Viz Kondratěv, N.: Die langen Wellen der Konjunktur. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 56, 1/1926. Viz též Die Preisdynamik der industrieellen und landwirtschaftlichen Waren. Tamtéž, 69, 1/1928.

¹⁵ Kondratěv byl spolu s emigrujícím W. Leontieffem jediným předválečným sovětským ekonomem, který se stal mezinárodně uznávaným, po druhé světové válce to byli navíc snad jen L. Kantorovič a V. Novožilov. Leontieff a Kantorovič jsou také jedinými ekonomy – ekonometry ruského původu, kteří obdrželi Nobelovu cenu za ekonomii.

¹⁶ Viz Wagemann, E.: Konjunkturlehre. Berlin 1928. Viz též Wagemann, E.: Einführung in die Konjunkturlehre. Leipzig 1929. Viz rovněž Wagemann, E.: Struktur und Rhythmus der Weltwirtschaft. Berlin 1931.

¹⁷ Viz Mitchell, W.: Der Konjunkturzyklus, 1931.

¹⁸ Viz Samuelson, P., Nordhaus, W.: cit. dílo, s. 213.

¹⁹ Viz Dupriez, L.: Einwirkungen der langen Wellen auf die Entwicklung der Wirtschaft seit 1800. Weltwirtschaftliches Archiv, 42, 2/1935.

²⁰ Viz Schumpeter, J.: Business Cycles. New York – London 1939.

²¹ Viz Schumpeter, J.: Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung, 1912.

²² Viz Schumpeter, J.: Capitalism, Socialism and Democracy. New York 1942.

²³ Schumpeter, J.: Konjunkturzyklen. Göttingen 1961, s. 181–182.

²⁴ Viz Mandel, E.: Der Spätkapitalismus. Frankfurt am Main 1978.

²⁵ Viz Mensch, G.: Das technologische Patt. Frankfurt am Main 1977.

²⁶ James, E.: Dějiny ekonomického myšlení 20. století, s. 392.

²⁷ Tamtéž, s. 393.

²⁸ Viz Samuelson, P., Nordhaus, W.: cit. dílo, s. 212.

²⁹ Napoleoni, C.: cit. dílo, s. 85.

³⁰ James, E.: cit. dílo, s. 387.

³¹ Samuelson, P., Nordhaus, W.: cit. dílo, s. 217.

³² Tamtéž, s. 220.